ІІ Всеукраїнська науково-практична Інтернет-конференція «ГУМАНІТАРНИЙ ВСЕСВІТ: ЛЮДИ, ІДЕЇ, ПОДІЇ»

Секція: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

А.Г. Томіленко,
кандидат історичних наук, доцент,
Академія пожежної безпеки ім. Героїв Чорнобиля

ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОБ'ЄКТОВИХ ДОБРОВІЛЬНИХ ПОЖЕЖНИХ ФОРМУВАНЬ У НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ В ПОРЕФОРМЕНИЙ ПЕРІОД (60-ті рр. XIX – ПОЧАТОК XX ст.)

Промисловий переворот, який охопив Наддніпрянську Україну в середині XIX ст. поклав початок розбудові міст та зростанню чисельності міського населення. Це в свою чергу вплинуло на ріст кількості та спустошливості пожеж. Наявні професійні пожежні команди, через обмежену штатну чисельність та недосконале пожежне обладнання не могли повною мірою забезпечити протипожежний захист поселень. Виходом із цієї ситуації стало впровадження, на вимогу населення, добровільних пожежних формувань за зразком західноєвропейських держав.

Основна причина доволі частих пожеж на підприємствах та значних збитків, що наносилися ними виявлялася у психології безпечності власників фабрик і заводів. Будівництво підприємств без необхідних протипожежних розривів із застосуванням великої кількості дерева, недотримання безпеки при вживанні легкозаймистих і горючих рідин – все це сприяло виникненню пожеж. Існувала значна кількість проблем і з організацією об'єктових пожежних

дружин, особливо на дрібних приватних підприємствах. Один із дослідників цього питання, член ІРТТ Т.М. Турчинович у 1894 р. зазначав: “Рвані рукави, вентилі без рукояток, несправні пожежні насоси, відра й чани без води – явища, які притаманні багатьом із наших фабрик і заводів” [1, 1].

Як правило, основними причинами, які спонукали власників на початковому етапі (60-ті рр. XIX – 1895 р.) створювати добровільні пожежні формування, були пожежі на їхніх підприємствах та пільги при протипожежному страхуванні.

Зокрема, після низки пожежних випадків на цукрових заводах графів Бобринських у м. Смілі Черкаського повіту власниками були організовані добровільні пожежні команди. У 1880 р. три смілянські цукроварні Бобринських нараховували 108 добровільних вогнеборців та мали 34 пожежні насоси. До того ж умовам зберігання пожежного обладнання та фінансуванню пожежної частини могли позаздрити навіть деякі повітові міста. Бобринськими на розвиток пожежної справи щорічно виділялося до 12 тис. крб. [2, 4-5].

У 1892 р. у Ніжинському повіті Чернігівської губернії розпочали свою діяльність заводські добровільні пожежні команди Носівського цукрового та Вертіївського винокуренного заводів. Так, наприклад, команда Вертіївського винокуренного заводу мала у своєму розпорядженні пожежний паровий насос, 3 ручних пожежних насоси та 12 діжок [3, 19 зв.].

Складна протипожежна ситуація спостерігалася і на пристанях річкового та морського транспорту. Міністерство шляхів сполучення поширило циркуляр № 4680 від 12 серпня 1878 р. «Про обережність і заходи проти пожеж на пристанях і суднах з легкоспалахуючими матеріалами» [4, 2-4зв.].

4 січня 1879 р. міністр шляхів сполучення генерал-ад’ютант К. Посьєт видав циркуляр № 58, яким зобов’язував власників судів на пристанях призначати нічну добровільну пожежну сторожу для нагляду за протипожежним станом кораблів та організації гасіння пожежі у випадку лиха [4, 34-36]. При виявленні порушень правил пожежної безпеки пожежні сторожі мали звертатися до судноплавного керівництва, а при його відсутності до

місцевої поліції.

Із донесення начальника 4-ї дистанції 10 округа шляхів сполучення (м. Херсон) від 10 лютого 1879 р. відомо, що на пристанях Херсон, Каховка, Нікополь взагалі не було протипожежного спорядження [4, 45]. Для радикальної зміни ситуації на краще, з метою попередження та гасіння пожеж, цим посадовцем пропонувалося створити річкову поліцію з пожежною командою.

Питання покращання протипожежного стану припортових територій розглядалося у двох площинах. З одного боку пропонувалося створити річкову поліцію з пожежними командами, з іншого – добровільні пожежні дружити та залучати до гасіння пожеж міські пожежні команди за грошову винагороду. Окрім цього, точилися суперечки між місцевим керівництвом Міністерства шляхів сполучення та міськими думами. Зокрема 10 березня 1879 р. начальник 3-го відділення в своєму повідомленні до правління 10-го округу Міністерства шляхів сполучення писав: «Міські думи, віддаючи ділянки пристані в оренду, як, наприклад, у Кременчуці, не обумовлюють якими товарами вони можуть бути зайняті і тому часто заставляються легкоспалахуючими матеріалами» [4, 79].

В кінцевому результаті з метою економії коштів та у зв’язку зі зменшенням кількості пожеж на кораблях, Міністерство шляхів сполучення, у питанні протипожежного захисту припортових територій та кораблів, віддало перевагу створенню добровільних пожежних дружин та залучення до пожежогасіння міських професійних пожежних підрозділів. Через бюрократичну тяганину та фінансові проблеми добровільні пожежні дружини на пристанях Херсон, Каховка, Нікополь з’явилися лише в середині 80-х років XIX ст., проте у більшості портових міст вони виникають на початку XX ст. Наприклад, у 1911 р. була створена припортова добровільна пожежна дружина м. Олександрівська. В гавані були побудовані спеціальні приміщення для дружини та пожежного обозу, а також квартира для машиніста парового та інших пожежних насосів [5, 27-28зв.].

Позитивні зрушення в організації добровільних пожежних формувань у Наддніпрянській Україні спостерігаються з 90-х рр. XIX ст. Саме в цей період в Росії розгортається добровільницький протипожежний рух, організований Об'єднаним російським пожежним товариством. Активну протипожежну пропаганду, в першу чергу серед земців та представників міських управ, розгорнули часописи «Пожарный» та «Пожарное дело».

Серед об'єктових добровільних пожежних формувань Наддніпрянської України, на початку XX ст., найкраще були організовані пожежні добровольці на залізницях. Наприклад, ще у 1879 р. ініціативою Товариства Південно-Західної залізниці була створена Проскурівська залізнична добровільна пожежна команда. Вона складалася з начальника, 2 брандмейстерів, медичного фельдшера і 45 пожежних добровольців. На озброєнні команди знаходилися: одна пожежна лінійка, пожежна труба, один пожежний насос і 6 діжок. Команда обслуговувала Проскурівську залізничну станцію [6, 107].

Наприкінці XIX – початку XX ст. кількість об'єктових пожежних дружин, у порівнянні з кількістю підприємств, була незначною. Лише з початком Першої світової війни та організацією через мережу фабрично-заводської інспекції державного контролю за протипожежною безпекою промислових об'єктів, створення об'єктових дружин добровольців на фабриках та заводах Наддніпрянської України стало проводитися майже повсюдно. Суттєвий вплив на формування об'єктових пожежних підрозділів мали "Правила про заходи пожежної безпеки робіт у промислових закладах" ухвалені 31 березня 1913 р. [7, 25]. Ними передбачалося обов'язкове створення протипожежних варт, пожежних обозів, організація водопостачання та регламентувалися заходи з попередження пожеж.

Література:

1. Турчинович Т.М. Устройство и содержание фабрик и заводов в связи с мерами к достижению пожарной безопасности // Записки Императорского

Русского технического общества. – СПб., 1894. – Вып. 3. – С. 1-32.
2. ЦДІАК України, ф. 619, оп. 1, спр. 425.
3. Держархів Чернігівської обл., ф. 154, оп. 1, спр. 22.
4. ЦДІАК України, ф. 692, оп. 16, спр. 18.
5. ЦДІАК України, ф. 692, оп. 27, спр. 106.
6. Шереметьев А.Д. Краткий статистический обзор пожарных команд Российской империи / А.Д. Шереметьев. – СПб.: Тип. Р. Голике, 1892. – 271 с.
7. ЦДІАК України, ф. 91, оп. 1, спр. 161.

В.Є. Трояновський,
кандидат історичних наук, доцент,
Академія пожежної безпеки ім. Героїв Чорнобиля

СТАНОВЛЕННЯ ПІДРОЗДІЛІВ МІСЦЕВОЇ ПРОТИПОВІТРЯНОЇ ОБОРОНИ В СРСР В 30-Х РОКАХ XX СТ.

Вперше можливість дезорганізації тилу з'явилася в роки Першої світової війни, коли в ході військових дій знайшла застосування бойова авіація здатна завдавати удару по населених пунктах в тилу супротивника. Ця обставина викликала необхідність організації захисту великих міст від ударів з повітря. Разом з активними заходами протиповітряної оборони, до участі у заходах щодо забезпечення захисту населення і промислових підприємств від нападу з повітря та швидкої ліквідації наслідків авіаційних нальотів, стало

притягуватися населення. Це привело до створення систем місцевої протиповітряної оборони, яка спиралася на цивільне населення міст.

В СРСР фундамент цивільної оборони – до 1961 р. вона називалася місцевою протиповітряною обороною почав закладатися в перші роки встановлення радянської влади. Спираючись на досвід громадянської війни і військове значення авіації, радянський уряд, починаючи з 1925 р. видав ряд постанов, направлених на створення і зміцнення протиповітряної оборони країни.

У 1925 р. РНК СРСР видала постанову «Про заходи протиповітряної оборони при спорудах в 500-кілометровій прикордонній смузі» [1, 13]. В межах цієї зони, обумовленої радіусом дій бойової авіації того часу, наказувалося в ході будівництва здійснювати відповідні інженерно-технічні заходи щодо захисту населення і об'єктів народного господарства. Наступного року Рада Праці і Оборони СРСР видала постанову, щодо проведення заходів протиповітряної оборони на залізницях. Зокрема, при залізничних станціях повинні були будуватися сховища та створюватися спеціальні формування протиповітряного і протихімічного захисту.

У 1927 р. РПО СРСР видала постанову «Про організацію повітряно-хімічної оборони території Союзу РСР» [2]. Відповідно до постанови територія країни була розділена на прикордонну зону і тил. Всі міста в прикордонній зоні сталі називатися містами-пунктами ППО. Загальне керівництво заходами ППО було покладено на Наркомат у військових і морських справах. В тому ж році РПО СРСР зобов'язав Наркомат у військових і морських справах створити спеціальні курси з підготовки керівних кадрів повітряно-хімічної оборони для потреб цивільних наркоматів. Такі курси були створені в Москві, Ленінграді, Баку, Києві і Мінську. Виникла необхідність організації навчання населення захисту від повітряного і хімічного нападу. Виконанням цього завдання займалися головним чином Тсоавіахім і Союз товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. Вони охопили навчанням сотні тисяч активістів місцевої протиповітряної оборони.

Масова підготовка населення з протиповітряної оборони і протихімічного захисту дозволила створити до 1932 р. понад 3 тис. добровільних формувань МППО [2]. Понад 3,5 млн. чоловік було забезпечено протигазами. Для укриття населення було підготовлено декілька тисяч бомбосховищ і газосховищ. Проводилися заходи щодо світломаскування міст та створення ефективної системи сповіщення населення про загрозу нападу.

Таким чином, необхідні організаційні і матеріальні передумови для створення єдиної загальнодержавної системи місцевої протиповітряної оборони в країні до 1932 р. були створені. Тим часом швидке зростання можливостей бойової авіації з нанесення ударів по об'єктах глибокого тилу вимагало подальшого вдосконалення організації захисту населення і народного господарства.

4 жовтня 1932 р. Рада Народних Комісарів затвердила нове Положення про протиповітряну оборону Союзу РСР, згідно якого місцева протиповітряна оборона була виділена в самостійну складову частину всієї системи протиповітряної оборони Радянської держави. З цієї дати прийнято відліковувати початок заснування загальносоюзної МППО, спадкоємицею якої стала Цивільна оборона СРСР.

Штаби, служби і формування МППО створювалися лише в тих містах і на тих промислових об'єктах, які могли опинитися в радіусі дії авіації супротивника. Організаційна структура МППО визначалася її завданнями. Оскільки вона була складовою частиною всієї системи протиповітряної оборони країни, загальне керівництво МППО в країні здійснювалося Наркоматом у військових і морським справах, а у межах військових округів – їх командуванням.

Для вирішення завдань МППО організовувалися відповідні сили – військові частини МППО, які підкорялися командуванню військових округів і добровільні формування МППО. Формування МППО створювалися з розрахунку: 15 чоловік від 100300 робітників і службовців на підприємствах та в установах і від 200500 чоловік жителів при домоуправліннях. Дільничні команди складалися з різних спеціальних формувань, а групи самозахисту, як

правило, з шести підрозділів: медичного, аварійно-відновного, протипожежного захисту, правоохорони і нагляду, дегазації і обслуговування сховищ. Дільничні команди і групи самозахисту підкорялися начальнику відділення міліції. Підготовка кадрів для МППО здійснювалася на спеціальних курсах МППО, а навчання населення через навчальну мережу громадських оборонних організацій.

З 1935 р. підготовка населення з протиповітряної оборони набуває ще більш широкого розмаху, зокрема були встановлені нормативи здачі на значок «Готовий до ППХО». Постановою ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 8 серпня 1935 р. підготовка населення до здачі нормативів на значок «Готовий до ППХО» і організація формувань МППО були оголошені завданнями Тсоавіахіму.

Важливою віхою на шляху зміцнення МППО стала постанова РНК СРСР від 20 червня 1937 р. «Про місцеву протиповітряну оборону Москви, Ленінграда, Баку і Києва», яка намітило низку нових заходів з посилення місцевої протиповітряної оборони в містах. Зокрема безпосереднє керівництво МППО в цих містах було покладено на місцеві органи влади Ради депутатів трудящих, а до складу виконкомів міських Рад міст були введені посади заступників голів виконкомів Рад депутатів трудящих по МППО [3, 19].

Незадовго до початку Великої Вітчизняної війни було завершено створення і підготовку різних служб МПВО: сповіщення і зв'язку, медико-санітарного, правоохорони і безпеки, бомбосховищ, транспортної тощо. Служби створювалися на базі підприємств і організацій міських органів влади. В їх роботі брало участь широке коло фахівців, які мали в розпорядженні значні матеріальні і технічні ресурси. На особливо важливих об'єктах в прикордонній зоні були введені штатні посади заступників директорів підприємств по МППО.

Таким чином, до початку Великої Вітчизняної війни була виконана значна робота з підготовки населення і міст прикордонної зони до протиповітряної оборони і протихімічного захисту. У зв'язку з місцевим характером діяльності органів і сил МППО та необхідністю зосередити зусилля Наркомату оборони СРСР на підготовці Збройних Сил до війни, яка наближалася до кордонів країни, постановою РНК СРСР від 7 жовтня 1940 р. керівництво МППО було

передано Наркомату внутрішніх справ, у складі якого було створено Головне управління МППО.

Література:

1. Бондарчук Н.С. Гражданская оборона в экстремальных условиях: Метод. рекомендации. – Киев: О-во "Знание" УССР, 1988.
2. Кульпинов С.В. История Российской гражданской обороны (http://www.gr-obor.narod.ru/).
3. Гражданская оборона: Пособие для подгот. населения / Под общ. ред. А. Т. Алтунина. – Талин: Валгус, 1982.

О. І.Скопова,
аспірантка,
Інститут історії, етнології та права
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського

РОЛЬ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В ІСПАНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ В УМОВАХ КРИЗИ КОНСТИТУЦІЙНО-МОНАРХІЧНОГО ЛАДУ (1918-1930 РР.)

Католицька церква в Іспанії традиційно перебувала на авансцені внутрішньополітичного життя, використовуючи різні форми прямого та опосередкованого впливу на політичний та соціальний розвиток країни. Незважаючи на те, що в XIX ст. церква в Іспанії остаточно була підпорядкована державі, вплив її на політичне та соціальне життя країни залишався значним, оскільки католицизм мав статус державної релігії. Так, у 1930 р. в країні існувало близько п’яти тисяч релігійних громад, нараховувалось понад 80 тисяч монахів і монахинь та 31 тисяча священників при загальній кількості населення

23,5 млн. осіб. Єпископам відводилось 19 постійних місць в сенаті, що дозволяло їм брати безпосередню участь в розробці державної політики Іспанії. Відносини між церквою та державою регулювались договором від 1851 р., за яким Ватикан визнавав проведену в ході іспанських буржуазних революцій XIX ст. секуляризацію, погоджувався на обмеження кількості та реорганізацію приходських єпархій і надавав право іспанському монарху затверджувати єпископів. Відповідно до договору, сьома частина бюджету королівства відводилась на фінансову підтримку католицьких єпархій, шкіл та семінарій.

Крім того, держава зобов'язувалась при розробці освітніх програм значну увагу приділяти релігійному вихованню з урахуванням «християнських цінностей». Загалом же католицька церква контролювала 80 відсотків початкової освіти в країні.

Наприкінці XIX ст., після низки ліберальних реформ іспанських урядів, намагаючись протидіяти стрімкій секуляризації іспанського суспільства, церква поступово перейшла від власне релігійної діяльності до соціально-політичної, заснованої на традиціях «соціального католицизму» та «світського апостолату».

Впродовж першої чверті XX ст. в Іспанії спостерігався активний процес створення католицьких організацій та товариств, таких як «Католицька дія» (1895 р.), «Національна католицька асоціація пропагандистів» (1909 р.), «Група християнської демократії» (1919 р.) та «Прелатура Святого Хреста і Божа справа» (1928 р.), більше відома як «Opus Dei». В своїй діяльності вони широко застосовували характерні для політичного пейзажу XX ст. корпоративні ідеї, пропонуючи на противагу революційному синдикалізму так званий християнський синдикалізм. Ідейними засадами католицького синдикалізму були християнські соціальні принципи, відмова від революційних засобів боротьби,

партійно політичний нейтралітет, легальні засоби для досягнення мети - встановлення «світового соціального і економічного порядку», основою якого буде «інтелектуальна і фізична праця» окремої особистості. Було розгорнуто процес створення аграрних синдикатів для допомоги землевласникам та орендарям у придбанні землі, купівлі

сільськогосподарського реманенту, добрив тощо. В 1919 р. була утворена Національна католицька аграрна конфедерація, яка об'єднала 5 тисяч католицьких фермерських синдикатів, до яких входили 600 тисяч учасників. Переважна більшість їх були дрібними землевласниками з північних регіонів Іспанії (Кастилії, Арагону, Андалусії, Естремадури, Леванту).

На початку XX ст. під егідою католицьких організацій почалось створення християнських профспілок і в середовищі іспанських робітників, так званих робітничих гуртків. На них покладалось одразу декілька функцій, серед яких - релігійна, освітня, економічна, розважальна. Робітничі гуртки мали регулювати відносини між робітниками та роботодавцями, слугувати соціальним захистом для незахищених верств населення. В 1919 р. робітничі гуртки були об'єднані в Національну конфедерацію вільних профспілок Іспанії.

Проте особливої популярності серед робітників ідеї католицького синдикалізму не здобули, про що свідчить і той факт, що в 1930 р. конфедерація нараховувала всього 36 тисяч учасників, зосередивши свою діяльність в Каталонії та баскських провінціях. Іспанський пролетаріат зробив свій вибір на користь більш радикального анархо-синдикалізму, а католики змушені були визнати свою невдачу в спробі об'єднати «християнське суспільство» в Іспанії. Так, в 1930 р. дві третини іспанців не дотримувались приписів католицизму і не відвідували меси. Це в значній мірі стало результатом соціально-політичного консерватизму церкви, байдужості вищого духовенства до потреб широких верств населення, беззаперечної підтримки монархії і несприйняття суспільної модернізації. Більше того, у своїх проповідях іспанські священики різко засуджували представників зростаючого середнього класу, яким «жага наживи та багатства замінили любов до Бога і відданість християнським ідеалам», що, на їх думку, і стало причиною кризи іспанського суспільства.

Все це підривало авторитет католицької церкви, спровокувавши поширення серед значної частини іспанців антиклерикальних настроїв. Антиклерикалізм позиціонувався як один із засобів для національного відродження Іспанії, а релігійне питання перетворилось у національну

проблему. Це яскраво демонструє інцидент 1928 р., коли був виданий королівський указ, який надавав низку привілеїв єзуїтському та августинському університетам, що викликало хвилю студентських демонстрацій та масових заворушень.

Таким чином, церква та католицизм в Іспанії втратили роль консолідуючого фактора, перетворившись на джерело постійних політичних та соціальних конфліктів. В першій чверті XX ст. з різкою критикою діяльності та ролі католицької церкви в іспанському суспільстві виступали політичні сили різного штибу – від лібералів до анархістів. Тим не менш, католицька церква в Іспанії користувалась абсолютною підтримкою монархії та особисто короля Альфонсо XIII.